

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΚ-ΤΟΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ

Ιωάννα Τσίγκανου

Ενώ ο όρος “περιθωριοποίηση” εμφανίζεται στην κοινωνιολογική θεωρητική σκέψη ως μοναδιάστατη έννοια, η συνεξέταση ακόμη και ελάχιστων αναφορών αποκαλύπτει περισσότερες από μία εννοιολογικές υποδηλώσεις της χρήσης του όρου στην ανάλυση βασικών μορφών κοινωνικών φαινομένων. Η εννοιολόγηση του όρου διαφοροποιείται κυρίως ανάμεσα στη “θέση της αλλοτρίωσης” και τη “θέση του επιπολοτισμού” και ο όρος πρέπει να “αποκωδικοποιηθεί” στη συνέχεια προκειμένου να διαγραφούν οι διαφοροποιητικές του ιδιότητες σε σχέση με την σύγχρονη έννοια του “κοινωνικού εκτοπισμού”.

Στη σύγχρονη συζήτηση για τον “κοινωνικό αποκλεισμό” ένα από τα βασικά ζητήματα που παραμένει ακόμη αδιευκρίνιστο αφορά στην εννοιολόγηση του όρου “περιθωριοποίηση”. Ο βασικός προβληματισμός του κειμένου που ακολουθεί ανελίσσεται γύρω από ένα κυρίαρχο ερώτημα: Πού βρίσκεται το “περιθωριο” της κοινωνίας; Ποιόν κοινωνικό χώρο καταλαμβάνει; Πώς διαφοροποιείται από την έννοια των “κοινωνικών συνόρων” και “τα τείχη που υψώνονται” και, στη συνέχεια, ποιά είναι η “κοινωνική θέση” των περιθωριοποιημένων ανθρώπων;

Προς το σκοπό της έναρξης επιστημονικού διαλόγου γύρω από τα παραπάνω θέματα παρατίθενται οι ακόλουθες σκέψεις.

Ήδη από την αρχική καινοφανή χρήση του όρου “περιθωριοποίηση” για την “περιγραφή” των συμμοριών του οργανωμένου εγκλήματος ως το “εμβόλιμο στοιχείο - interstitial element” ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες των μεταναστών και την κοινωνική οργάνωση της πόλης¹ και μεταγενέστερα για την ανάλυση της ίδιας της “περιθωριοποίησης” των μεταναστών², διαφαίνεται η δυνατότητα της πολλαπλής εννοιολόγησης και της αναλυτικής χρήσης του όρου. Η περαιτέρω θεωρητική επεξεργασία της έννοιας ενέτεινε την *κρίση*³. Σταδιακά ο όρος εκτείνεται και αγκαλιάζει “το άτομο που αποκόπτεται από μια κοινωνική ομάδα ή διαρρηγνύει τα πολιτισμικά του δεσμά χωρίς να έχει στο μεταξύ *προσαρμοστεί* ικανοποιητικά σε κάποια άλλη ομάδα ή πολιτισμό, και ως εκ τούτου βρίσκεται στα κοινωνικά όρια - σύνορα και των δύο ομάδων, χωρίς όμως να είναι μέλος καμίας εκ των δύο. Στη συνέχεια, αποδίδεται έμφαση στην ψυχολογική α-

βεβαιότητα των *περιθωριοποιημένων ανθρώπων* με εμφανή δραματοποίηση των απωθητικών και ελκυστικών στοιχείων και μηχανισμών των δύο κόσμων που αυτοί κληρονομούν⁴ και τις ψυχολογικές και κοινωνικές πιέσεις κάτω από τις οποίες λειτουργούν και δρουν⁵.

Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, αντίθετα, επικεντρώθηκαν στη σχέση του *περιθωριοποιημένου ατόμου* με το κοινωνικό σύστημα⁶ και απέδειξαν με επιτυχία ότι άτομα των ορίων διαφόρων κοινωνικών ομάδων δεν είναι περιθωριοποιημένα άτομα ή προσωπικότητες και ότι η *κοινωνική θέση των ομάδων των κοινωνικών ορίων ή συνόρων* είναι πολύ πιο σημαντική από οποιαδήποτε ψυχολογικά διλήμματα σε σχέση με τη δύναμη επηρεασμού του κοινωνικού γίνεσθαι⁷. Ο αντίλογος συνεχίζεται μέχρι σήμερα με έμφαση στον κοινωνικό ρόλο των *περιθωριοποιημένων ανθρώπων*⁸. Ειδική έμφαση αποδίδεται στη λειτουργία των "περιθωριοποιημένων δρώντων υποκειμένων" ως "πολιτιστικών ή πολιτισμικών διαμεσολαβητών" (cultural brokers) - δηλαδή κοινωνικών υποκειμένων ικανών να δρουν σε περισσότερες της μιας και διαφοροποιημένες κοινωνικές αρένες. Συχνά σημειώνεται ότι οι περιθωριοποιημένοι άνθρωποι έχουν μοναδική ικανότητα και δυνατότητα συμβολής στην ανάληψη πρωτοβουλιών και στις δύο κοινότητες όπου *περιθωριακά* ανήκουν και την αποκλιμάκωση των εντάσεων που δημιουργούνται από την επαφή αντιτιθέμενων ιδεολογιών και τρόπων ζωής κατά τη διάρκεια δια-πολιτισμικών επεισοδίων⁹.

Ο σύγχρονος εννοιολογικός αναπροσδιορισμός του όρου περιθωριοποίηση απο-καλύπτει τουλάχιστον τρεις διαφορετικούς τρόπους αναλυτικής του χρήσης: Ως πολιτισμική περιθωριοποίηση, δομική περιθωριοποίηση και ως περιθωριοποίηση κατά τον προσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων¹⁰.

Η *πολιτισμική περιθωριοποίηση* που αποτελεί και την κλασική εκφορά της έννοιας, αναφέρεται σε διαδικασίες διαπολιτισμικών επαφών και αφομοιώσεων και συνήθως εκπηγάξει από μια ιεραρχική αποτίμηση δύο πολιτισμικά διαφοροποιημένων κοινωνικών τρόπων ζωής στους οποίους ένα κοινωνικά δρων υποκείμενο συμμετέχει, οι δε κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται συνήθως ορίζονται με τους όρους αποδοχή ή απόρριψη, ένταξη ή απομόνωση. Σε συνδυασμό με οικονομικές πιέσεις, συνθήκες κοινωνικής μεταβολής και κοινωνική κινητικότητα, οι διαδικασίες αυτές δημιουργούν εμπειρίες απομόνωσης, σύγχυση ταυτότητας και αλλοτρίωση.

Η *περιθωριοποίηση κατά τον προσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων* αποτελεί προϊόν αποτυχίας ένταξης σε μία θετικά προσδιορισμένη κοινωνική ομάδα αναφοράς.

Η *δομική περιθωριοποίηση* αναφέρεται στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική αδυναμία συγκεκριμένων τμημάτων πληθυσμού της κοινωλίας, ή διαφορετικά, στην αδυναμία συμμετοχής ατόμων ή κοινωνικών ομάδων από σφαίρες κοινωνικής ζωής στις οποίες σύμφωνα με προκαθορισμένα κριτήρια οι ίδιοι μπορεί να περίμεναν ότι θα συμμετάσχουν, δηλαδή στην αδυναμία πρόσβασης στα μέσα παραγωγής και το κυρίαρχο σύστημα κατανομής ανταμοιβών, αμοιβών και προνομίων που οδηγεί στην αναπαραγωγή της φτώχειας και της αδυναμίας.

Στη συνέχεια και σε σχέση με το κεφαλαιώδες ζήτημα της κοινωνικής κινητικότητας, με την έννοια της "μετάβασης ενός ατόμου ή κοινωνικού αντικειμένου ή αξίας... από μια κοινωνική θέση σε άλλη"¹¹ σε συνδυασμό με την παραδοχή ότι η κοινωνική κινητικότητα συνιστά κεντρική έννοια στην κατανόηση της κοινωνικής δομής και των διαδικασιών που υπογραμμίζουν την κοινωνική διαστρωμάτωση¹², δύο είναι οι κυρίαρχες θέσεις: Η θέση της αλλοτρίωσης ή περιθωριοποίησης και η αντίθεση του επιπολιτισμού. Με βάση την πρώτη, η περιθωριοποίηση είναι επιθυμητή κατάσταση κοινωνικής ευταξίας, διότι υψηλοί ρυθμοί κοινωνικής κινητικότητας θα αποβούν μοιραίοι για τη διατήρηση του κοινωνικού ιστού, υπονομεύοντας τους κυρίαρχους κοινωνικούς διακανονισμούς και τη δύναμη άσκησης ισχυρού ηθικού τύπου κοινωνικού ελέγχου. Αντίθετα, η θέση του επιπολιτισμού υποστηρίζει τις προσαρμοστικές λειτουργίες και δυνατότητες των υψηλών ρυθμών κοινωνικής κινητικότητας με διαδικασίες συναινετικού μάλλον παρά συγκρουσιακού προτύπου κοινωνικού σχηματισμού¹³.

Σημειώνεται ότι ο όρος *περιθωριοποίηση* δεν αποτελεί μοναδιάστατη έννοια. Όπως προαναφέρθηκε, εμφανίζεται στη σχετική φιλολογία με τουλάχιστον τρεις διαφορετικούς εννοιολογικούς προσδιορισμούς. Από την άλλη πλευρά, οι επιπτώσεις της περιθωριοποίησης στο κοινωνικά δρων υποκείμενο δεν έχουν διαγνωστεί με ακρίβεια ούτε και οι επιπτώσεις στους όρους συνοχής και ταυτότητας των επι μέρους κοινωνικών ομάδων που συγκροτούν το σύνολο της κοινωλίας. Ομοφωνία, βέβαια, επικρατεί ως προς τον ισχυρισμό ότι οι συνέπειες μιας περιθωριακής ή περιθωριοποιημένης κοινωνικής θέσης εξαρτώνται από την ουσιαστική ή διαδικαστική της φύση και οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε δύο ταυτόχρονα προδίδουσες ταυτότητα κοινωνικές ομάδες καθώς και οι στάσεις τους απέναντι στη περιθωριοποίηση επιβοηθούν στον προσδιορισμό του βαθμού κοινωνικής απομόνωσης ή αποδοχής.

Στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης για τον "κοινωνικό αποκλεισμό" ή διαφορετικά για τον "κοινωνικό εκποτισμό" ατόμων και ομάδων, η κοινωνιολογική ανάλυση αντιμετωπίζει την πρόκληση της κατανόησης των παρακάτω συναφών ζητημάτων:

Σε ποιά έκταση ζητήματα πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής μεταβολής, που είναι καίρια στη συγκρότηση της έννοιας της δομικής περιθωριοποίησης, μπορούν να συσχετιστούν με την περιθωριοποίηση εξαιτίας άνισης κατονομής των κοινωνικών ρόλων;

Ποιός προσδιορίζει την ύπαρξη "περιθωριακών ατόμων και ομάδων";

Είναι μερικές κοινωνικές ομάδες περισσότερο περιθωριοποιημένες από άλλες;

Τι συμβαίνει όταν άτομα και κοινωνικές ομάδες πλήττονται από πολλαπλή περιθωριοποίηση;

Εξαρτάται το είδος της περιθωριοποίησης από τη διαβάθμιση των κοινωνικών φραγμάτων που υιοθετούνται εναντίον επιμέρους κοινωνικών ομάδων στο εσωτερικό της κοινωνίας;

Πώς διακρίνεται η περιθωριακή κοινωνική θέση από τις κοινωνικές θέσεις του κοινωνικού εκτοπισμού που δημιουργούνται στη βάση της θεωρίας περί κοινωνικών φραγμάτων, που υψώνονται, όταν θεσμοί και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις χρησιμοποιούνται για να αποκλείσουν από τις απολαβές σπανίων προνομίων και αγαθών κοινωνικές ομάδες, ενάντια στη θέλησή τους, καθώς και για να διατηρήσουν τις υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες;

Πώς διαφοροποιείται, τέλος, το "περιθώριο" από την "κατώτατη τάξη" ("underclass");

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Thrasher Frederick (1927): *"The Gang; A Study of 1313 Gangs in Chicago"*, University of Chicago Press.
- 2 Park Robert (1928): *"Human migration and the marginal man"*, American Journal of Sociology, Vol. 33 (May), σελ. 881-893.
- 3 Βλ. για παράδειγμα την διάσταση του όρου από τον Everett Stonequist (1935): *"The Problem of the Marginal Man"*, American Journal of Sociology, Vol. 41, σελ. 1-12.
- 4 Βλ. E. Stonequist (1964): *"The Marginal Man: A study in Personality and Culture Conflict"*, στο E. W. Burgess & D.T. Bogue (eds): *"Contributions to Urban Sociology"*, University of Chicago Press, σελ. 327-345.
- 5 Βλ. Milton Goldberg (1941): *"A Quantification of the Marginal Man Theory"*, American Sociological Review, Vol. 6, No 1, σελ. 52-58, και Arnold Green (1947): *"A Re-examination of the Marginal Man Concept"*, Social Forces, Vol. 26, σελ. 167-171.
- 6 Alan Kerchhoff (1953): *"An Investigation of Factors Operative in the Personality Characteristics of Marginality"*, Ph. D. thesis, University of Wisconsin, Madison.
- 7 H. F. Dickie-Clark (1967): *"The Marginal Situation: A Sociological Study of a Coloured Group"*, Routledge & Kegan Paul, London.
- 8 Βλ. ενδεικτικά, Louis Zurcher (1969): *"Poverty Programme Indigenous Leaders: A Study in Marginality"*, Sociology and Social Research Vol. 53, No 2, σελ. 147-162, Paul Atkinson & Sara Delamont (1990): *"Professions and Powerlessness: Female Marginality in the Learned Professions"* The Sociological Review Vol 38, No 1, σελ. 90-111, Mattei Dogan & Robert Pahre (1990): *"Creative Marginality : Innovation at the Intersections of Social Science"*, San Francisco, Westview Press, James Dorman (1992): *"Louisiana's Creoles of Color: Ethnicity, Marginality and Identity"*, Social Science Quarterly, Vol. 73, No 3, σελ. 615-627
- 9 Βλ. ενδεικτικά Anne Imamura (1990): *"Strangers in a Strange Land. Coping with Marginality in International Marriage"*, Journal of Comparative Family Studies. Vol. 21, No 2, 171 - 192, David Sibley (1981): *"Outsiders in Urban Societies"*, New York, St. Martins Press, Sengupta Smita (1993): *"Marginality and Segregation - A Concept of Socio-political Environments in Urban Settings"*, Man in India, Vol. 73, 41, Deborah Frable (1993): *"Dimensions of Marginality Distinctions among Those Who Are Different"*, Personality and Social Psychology Bulletin, Vol 19, no 4, 370-381.
- 10 Βλ. λεπτομέρειες για τη διάκριση στο Janet Mancini Billson (1988): *"No Owner of Soil: The Concept of Marginality Revisited on its Sixtieth Birthday"*, International Review of Modern Sociology, Vol. 18, No 2, σελ. 183-204.
- 11 P. Sorokin (1927): *"Social and Cultural Mobility"*, New York, Harper Bros, σελ. 133
- 12 J. H. Goldthorpe (1980): *"Social Mobility and Class Structure in Modern Britain"*, Oxford, Clarendon Press.

- ¹³ Για μια λεπτομερή αναφορά όλων των θεωρητικών σεναρίων βλ. Sheena Ashford (1988): "***Social Mobility: A Test of the Marginality and Acculturation Hypotheses***", International Journal of Sociology and Social Policy, Vol. 8, No 6, σελ. 25-47.